

Cultura, între globalizare și identitate. Lecția polemicii

E. Lovinescu – Constantin Rădulescu-Motru

Nicolae DRĂGUȘIN

Introducere

În decembrie 1999, la întâlnirea șefilor de stat și de guvern de la Helsinki, se ia decizia istorică, pentru România, de începere a negocierilor de aderare la Uniunea Europeană. Cedarea unei părți din suveranitate către o organizație supra-statală și, implicit, supunerea în fața unor reguli pentru întreaga comunitate a statelor membre este o noutate fără precedent în întreaga istorie a umanității. La relativ scurt timp de la căderea regimului comunist, România este pusă în fața unei realități careia este limpede că nu i se poate sustrage. Ce semnificație poate avea acest fapt asupra culturii române, recunoscută de cei mai mulți teoreticieni drept o secreție a valorilor specifice poporului român? Iată una dintre întrebările care pot fi luate drept punct de plecare în elaborarea unui nou discurs asupra sensurilor celor mai profunde ale unei națiuni.

Exact în urmă cu 81 de ani, la 21 mai 1925, în spațiul înalt spiritualicește al Academiei Române, se purta o polemică între două spirite luminate ale vremii (Constantin Rădulescu-Motru și E. Lovinescu) pe care doar vârtoarea timpului a făcut să nu fie receptată la maxima sa intensitate. Referindu-se la influența revoluției pașoptiste, dacă Eugen Lovinescu considera că civilizația română modernă este opera revoluției franceze care excludea contribuția poporului român, Rădulescu-Motru este de altă părere: istoria civilizației românești este paralelă cu istoria celei franceze, nu în termeni de dependență, ci de independență¹. Păstrând esența disputei, însă mutându-o opt decenii mai târziu, ne întrebăm: care va fi profilul civilizației unei Români membre a Uniunii Europene? Aceasta este întrebarea careia prezentul demers încearcă să-i dea poate nu un răspuns, cât o scânteie care va aprinde o dezbatere.

Ideologia junimistă

La fel cum au procedat Rădulescu-Motru și Lovinescu în argumentarea propriilor teze, este necesară definirea operațională și conceptuală a termenilor de civilizație și cultură. Deși perspectivele de abordare sunt multiple, ținând în principal de timpul istoric și profilul intelectual al autorilor, pentru simplificarea demersului ne vom opri la definiția dată de Lovinescu pe care și Motru a acceptat-o. Astfel, civilizația denumește totalitatea condițiilor materiale, iar cultura totalitatea bunurilor sufletești².

În planul genealogiei intelectuale, atât E. Lovinescu, cât și Constantin Rădulescu-Motru sunt doi dintre teoreticienii care-și extrag seva din ideologia junimistă care l-a avut în centru pe Titu Maiorescu. Potrivit lui Lovinescu, Maiorescu este spiritul plinar al criticii românești, fiind încadrat în tiparele celor două revoluții pe care le-a inițiat: revoluția culturală, încheiată în 1873 și revoluția estetică din 1886. Deși ideea centrală a așa-numitei revoluții culturale – „critica formelor fără fond” nu-i aparține în

¹ Alexandru Tănase, *Cultură și civilizație*, București, Editura Politică, 1977, p. 273.

² *ibidem*, p. 275.

totalitate atâta timp cât are o filiație evidentă în istoricismul german, prin felul în care Maiorescu a plasat-o în contextul epocii, aceasta conferă grupării junimiste o formă ideologică unitară³. Așa cum apare *În contra direcției de astăzi în cultura română* (1868), critica „formelor fără fond” este o construcție intelectuală menită să conteste realitatea, valoarea și eficiența influențelor europene care, în secolul al XIX-lea deveniseră foarte pregnante. Aici s-ar cuveni amintit că, istoricește vorbind, deși provinciile românești au participat la dinamica europeană (cruciade, războaiele cu turcii), contactul spiritual cu Europa Occidentală se manifestă abia către sfârșitul secolului al XVIII-lea, când influențele iluministe pătrund în Ardeal pe filiera habsburgică, iar în principate pe filieră grecească. În secolul al XIX-lea, odată cu ridicarea monopolului comercial otoman prin tratatul de la Adrianopol (1829), aristocrația românească are posibilitatea de a călători în celelalte țări europene (deschizător de drum în acest sens este Dinicu Golescu) și de a deveni, în acest fel, vector al influențelor romantice. În plină deschidere către lumea apuseană, intelectualitatea autohtonă se grupează în jurul a doi poli de atracție: francez, în primul rând, și, apoi, german⁴.

În accepțiunea distincției conceptuale dintre civilizație și cultură, constituția de la 1866, instituția monarhiei constituționale, crearea statului modern, inițiativa votului universal sunt doar câteva dintre formele civilizației apusene care nu-și găseau, cel puțin în aparență, un corespondent în cultura poporului român. Astfel, Titu Maiorescu avea toate motivele să ia în discuție clivajul dintre forme și fond. Cu toate acestea, Maiorescu nu este, prin excelență, un conservator. Activitatea sa publică ajunge la un moment de cotitură în 1871, când marea guvernare conservatoare îl aduce în vârtoarea politicii ca membru al Parlamentului, apoi ministru în guvernul Lascăr Catargiu. Astfel, dacă până atunci, majoritatea ideilor în spiritul criticii „formelor fără fond” erau vehiculate în „Convorbiri literare”, după această dată se exprimă de la tribuna Camerei Deputaților, delegat pentru a sluji formelor pe care până nu demult le criticase. Analiza holistică a vieții intelectuale, ne poate arăta un Titu Maiorescu situat când în planul asimilării culturii străine, când în cel al definirii principiului național ca punct de plecare⁵. În orice caz, Titu Maiorescu este un deschizător al drumului presărat cu exprimarea antagonică a ideilor circumscrise ideii de autohtonism și europenism.

Polemica Rădulescu-Motru – Lovinescu

Intrarea lui Maiorescu în politică este văzută ca moment de debut al primelor generații post-maioresciene, interesate să păstreze spiritul junimismului în condițiile în care „vechea gardă” se pierduse în neantul prezentului: P.P. Carp, Th. Rosetti în politică, I. Slavici, A.D. Xenopol plecând de la revista „Convorbiri literare”, Mihai Eminescu, Ion Creangă sau Vasile Alecsandri pierduți în „lumea umbrelor”. Ceea ce unește cele trei generații post-maioresciene este ideea unei „generații de cult” care nu obiectează la critica lui Maiorescu, ci doar dezbate planurile pe care aceasta le secretă. Constantin Rădulescu-Motru este încadrat în prima generație, în timp ce E. Lovinescu se plasează în a doua⁶.

³ E. Lovinescu, *T. Maiorescu și posteritatea lui critică*, București, Casa Școalelor, 1942, p. 9.

⁴ Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, Iași, Editura Polirom, 1995, p. 52.

⁵ E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 274.

⁶ *ibidem*, p. 13.

Pornind de la teoria „formelor fără fond”, care sugerează însăși matricea spirituală a poporului român, E. Lovinescu definește teoria imitației ca stând la baza sincronismului. Europeanist prin excelență, Lovinescu fundamentează filosofia sincronismului pe asertiunea că, în timp ce creația unui popor este limitată, imitația, în schimb, este nelimitată⁷. În acest fel, procesul imitației, care pleacă de la baza psihologică a individului (procesul de deprindere a unor aptitudini procedurale se face inițial prin imitație), extins la scara colectivităților, este inevitabil. Cu toate acestea, argumentul filosofic al imitației nu presupune copierea mimetică, ci nivelul sporit de interdependență a culturilor care presupune adoptarea acestora la modul critic și rațional⁸. „O formă fără fond reprezintă nu numai o simulare, ci și o stimulare” obișnuia adesea Lovinescu să noteze în însemnările sale.

Deși, departe de a exista o contradicție cu sistemul filosofic al lui Lovinescu, precum cea cu gruparea din jurul revistei „Gândirea” (Nae Ionescu și, ulterior, generația Criterion), ceea ce-l opune pe Motru lui Lovinescu este spiritul rural al perspectivei. Orașul este o entitate în plină transformare care, adesea, se opune satului – formulă de organizare administrativă și socială centrală în statul românesc din vreme. Plecând și el de la evidența „formelor fără fond”, Motru se ocupă mai mult de cultură, adică de creația eminamente a satului, deși acceptă că bunurile materiale ale unei civilizații nu sunt lipsite de relevanță⁹. Așadar, Motru dezvoltă, mai curând, o critică a procesului de formare a civilizației. În interiorul acestui fapt, programul lui Motru s-ar putea reduce la „reforma statului prin reforma satului”.

În ședința Academiei Române, din 21 mai 1925, Constantin Rădulescu-Motru rostește o cuvântare prin care contestă „Ideologia revoluționară în cultura română” a lui E. Lovinescu: „[...] Civilizația română modernă este opera ideologiei revoluționare franceze. [...] La formarea civilizației române, după d. Lovinescu, fondul sufleteș propriu al poporului român nu contribuie cu nimic. El este un mare necunoscut inform care stă sub pământ”¹⁰. Această învinuire, potrivit lui Lovinescu, nu are obiect în măsura în care autorul s-a referit la suma condițiilor materiale ale vieții românești. În această privință, „fondul propriu al poporului român” nu a creat nici Codul lui Napoleon, nici constituția belgiană și nici nu a contribuit la invențiile lui Gutenberg, Edison, Morse, Marconi. Ca atare, noi am fost „beneficiarii integrali” ai acestor produse ale civilizației¹¹

Disputa, așadar, nu provine din aparenta neînțelegere conceptuală a termenilor folosiți în argumentație, ci a rolului și a importanței pe care Motru și Lovinescu le atribuie civilizației în contrast cu cultura. Dacă Motru consideră civilizația ca lipsită de valoare, nu același lucru îl face Lovinescu. Argumentul folosit ține de relația sensibilă și univocă dintre civilizație și cultură. Devenind specifice timpului prezent, fructele civilizației intră în deprinderile omului și-i modifică atât comportamentul, cât și atitudinea socială. Astfel, concluzia lui Lovinescu este că „civilizația se transformă în cultură”. Folosind terminologia inițială, formele creează fondul. Pentru a se ajunge în acest stadiu este nevoie de un proces de sincronizare care presupune imitația. Mai

⁷ *ibidem*, p. 285.

⁸ Alexandru Tănase, *op. cit.*, p. 271.

⁹ E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 84.

¹⁰ *apud* E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. III, București, Editura Minerva, București, 1997, p. 247 – 248.

¹¹ *ibidem*, p. 254.

aproape de Maiorescu, Motru consideră că fondul creează formele, iar o eventuală importare a formelor trebuie făcută cu maxim selectiv și vigoare rațională.

În loc de concluzii, reasezarea polemicii în actualitate

Polemica dintre discipolii lui Maiorescu are o actualitate surprinzătoare. Fie că a fost vorba de revoluția de la 1848, ca argument al reflecției, fie că este integrarea europeană din 2007, gândirea românească s-a aflat în fața unor modele care i-au născut un comportament specific, adesea dominat de complexe. Adrian Marino vorbește de așa-numitul „complex Dinicu Golescu”, un complex de inferioritate (al „culturii minore”) și de „protocronism” – termen generic menit să concentreze tipologia atitudinii superioare, ispitită să vadă în spațiul românesc un posibil centru de greutate al Europei¹². Percept ca un impediment în receptarea Europei la adevăratul său înțeles, acest complex de complexe semnifică un element absolut dispensabil.

Polemica Lovinescu – Motru este actuală și din perspectiva discursului pe care raportul identitate națională – integrare europeană îl construiește. Dacă identitatea națională este un concept asupra căruia spiritele luminate ale epocii au zăbovit în maratonul creației (izvorât tot din dorința recuperării decalajului care-i separa de o Europă pe care începeau să o descopere), integrarea europeană, în înțelesul cel mai modern al său, este o realitate ale cărei fațete nu au fost explorate în totalitate. Și, ca în orice raport, necunoașterea unei mărimi poate avea rezultate neașteptate. Deși i-au fost atribuite multe înțelesuri (de la cele pur tehnice, evidente în documentele birocrăției de la Bruxelles, până la cele cu adevărat mistice), integrarea europeană trebuie înțeleasă la modul operațional în paginile acestui eseu, ca fiind un cadru comun care încurajează interacțiunea și mobilitatea. Separată de granițe și bariere ideologice, România se așază începând de acum, la o masă la care, cel puțin formal, toți sunt egali. Atitudinea poate fi de dialog, de strângere de mâini, chiar și de retragere, însă, desigur, doar la modul teoretic. Marino vorbea de două tipuri de valori care, cel puțin în anii interbelici, s-au aflat în conflict: „valorile absolute”, percepute ca intrinsec universale și „valorile de circulație”, ca încercare de a intra în circuitul european¹³. Cronologic, istoricul ideilor îl plasează pe Alexandru Macedonski la baza încercării de a crea „valori de circulație” prin străduințele acestuia de a-și racorda creația la simbolismul european cu care era contemporan (spre deosebire de Eminescu, un poet care-și contura gloria romantică când aproape nimeni nu se mai dedica acestui curent). Ce poate însemna integrarea europeană? Înseamnă definirea unui spațiu specific „valorilor de circulație”, care va sta la baza specificului european (în definitiv, se poate construi o formă, precum cea a cetățeniei europene, în absența unui fond care să o „inventeze”? Aș răspunde, probabil, la fel ca și Maiorescu sau Lovinescu, că nu! Acest lucru nu este cu puțință câtă vreme forma „cetățeniei europene” nu poate fi importată prin imitație când ea nu există). În același timp, la fel de mult se va contura și un spațiu (național) al „valorilor absolute”, în sarcina căruia va intra păstrarea identității naționale pe care organizația europeană o dorește. Concluzia imediată a acestui raționament este că dihotomia interbelică a europenismului și a autohtonismului este extensibilă la nivelul întregii Europe, însă, desigur, încărcată cu înțelesuri diferite. Nu mai sunt concepte care intră în disjuncție, ci în conjuncție. Europenismul și autohtonismul sunt valori complementare care

¹² Adrian Marino *op. cit.*, p. 58.

¹³ *ibidem*, p. 53.

construiesc un binom intelectual unic. Fără intenția de a exagera, România intră în circuitul intelectual european prin contribuția – neexprimată – pe care o aduce, propunând modelul binomului „spațiu deschis” – „spațiu închis”, specific țărilor plasate între Orient și Occident. Experiența formelor politice care au rezultat din situarea în planuri distincte a celor două valori (închiderea în național, promovată de Nae Ionescu, în contrast cu deschiderea către Europa, gândită de Nicolae Titulescu), formula unui comunism internațional degenerat, cel puțin în aparență, la nivelul național sunt tot atâtea fapte istorice care recomandă contribuția românească în angrenajul european și în circuitul globalizator care secretă un curent de revitalizare a diferențelor¹⁴.

În măsura în care vom accepta că tensiunea europeană va rezulta din confruntarea unei „Europe economice” și a unei „Europe culturale” (Jean-Marie Domenach)¹⁵ și că economicul este un produs al civilizației, iar spiritul (arta, literatura, muzica) un produs al culturii, este limpede că Rădulescu-Motru poate avea dreptate. Construcția europeană trebuie demarată (sau măcar reformulată) plecând de la comunitatea de spirit care nu poate fi teritorializată, nu poate fi delimitată în zone formale, ci doar în cel mult zone care rezultă din maniera proprie de exprimare. Altfel spus, fondul trebuie să creeze formele, aserțiune valabilă inclusiv la nivelul statului.

Date fiind descrierile acestei ipoteze de lucru larg formulată, ce forme va fi capabil să creeze fondul românesc? Există o „a treia cale” de abordare a perspectivelor exprimate de Lovinescu și Motru? Probabil că există, însă a o afla este un demers care trebuie să rezulte doar din reaşezarea trecutului mai mult sau mai puțin recent într-o ordine descărcată de orice inhibiții sau prejudecăți.

Culture Between Globalisation and Identity. The Lesson About the Polemic Between E. Lovinescu and Constantin Radulescu-Motru

The essay aims to underline one of the major debates of the early 20-th century in Eastern Europe, in particular the Romanian case of the years between the two world wars: Europeanization versus nationalism, opening to Europe versus closing within the national borders. According to the author's conviction, the most representative for this debate is the polemic between E. Lovinescu and Constantin Radulescu-Motru from 1925, intellectual students of Titu Maiorescu's school well known as "Junimea" movement, concerning the Europeanization or nationalization of the Romanian culture. Both philosophers have clear in mind the distinction between "culture" and "civilization". The actuality of the debate, even 80 years later, is the main hypothesis of the essay. For Eastern cultures which are now in front of the European enlargement challenge, the debate has already started. Are we a minor culture? Is there a third way between full assimilation of Western European experience and cultural nationalism? The essay does not aim to answer these questions. It aims only to challenge, to make the reader think about contemporaneity.

¹⁴ Grigore Georgiu, *Filosofia culturii*, ed. II, București, Ed. Comunicare.ro, 2004, p. 168.

¹⁵ *apud* Grigore Georgiu, *op. cit.*, p. 166.